

'Elke ouder zal het volgende beeld herkennen. Het ene moment wil de baby niets liever dan vastgehouden worden; het volgende moment wringt het zich los om op avontuur te gaan. En jawel, na een tijdje meldt de baby zich weer bij ouder. Volgens de Britse psycholoog John Bowlby (1907-1990) zijn het zoeken van innig contact en het verkennen van de wereld daarbuiten twee kanten van dezelfde medaille. Op basis van de evolutieleer stelde hij dat kinderen ter wereld komen met zowel een drijfveer om contact te zoeken als de drang om de wereld daarbuiten te verkennen. Die theorie is nu meer dan 50 jaar oud. De discussie en het wetenschappelijk onderzoek sindsdien hebben het denken over opvoeding diepgaand beïnvloed. Daarbij zijn minstens zoveel vragen opgeworpen als beantwoord. Verfrissend aan het boek *Hechten* is dat het zich niet beperkt tot een toegankelijke uitleg van theorie en onderzoek. De auteurs geven ook helder inzicht in de verschillende manieren waarop de term hechting in de wetenschap, hulpverlening en het dagelijks leven wordt gebruikt. De controversen worden daarbij niet geschuwd. Naast de onderwerpen waarover wetenschappers het eens zijn, komen pittige discussiepunten aan bod. Wat heeft de gehechtheidstheorie eigenlijk te bieden aan ouders die wanhopig op zoek zijn naar de juiste reactie op hun huilende kind? Is de theorie zonder meer toepasbaar in verschillende culturen en samenlevingen? Hoe sluit de wetenschap van hechting aan bij al het andere dat we weten over leren en ontwikkelen? Het wetenschappelijk inzicht in hechting is volop aan verandering onderhevig en voor aankomende generaties is er nog meer dan genoeg te leren. De lezer van dit boek verwerft de nodige bagage om kritisch en met diepgang na te denken over de manier waarop we als mensen van jongs af aan verbinding maken met de wereld om ons heen en wat dit betekent voor gezin, zorg en samenleving.'

– Carlo Schuengel, hoogleraar orthopedagogiek aan de Vrije Universiteit Amsterdam

‘Uiteraard willen we allemaal een hechte band met onze kinderen. Maar wat betekent dat woord “gehechtheid” nu precies? Waar komt het vandaan? En waar brengt het ons naartoe? Van huilende baby’s tot zogenaamde probleemjongeren: dit boek dringt diep door in de zin en onzin van de gehechtheidstheorie. Laagdrempelig, genuanceerd, maar vooral correct en concreet! Een boek, kortom, waar je je als opvoeder makkelijk aan hecht.’

– Philippe Noens, docent opleiding Gezinswetenschappen; onderzoeker Kenniscentrum Gezinswetenschappen (Hogeschool Odisee)

‘Dit langverwachte boek geeft een fantastisch en modern overzicht over de hechtingstheorie in onderzoek en praktijk. In de verschillende hoofdstukken wordt steeds een andere kant van hechting en de hechtingstheorie belicht, waarbij er aandacht is voor de terminologie, kritische kanttekeningen worden geplaatst en de nieuwste ontwikkelingen en inzichten worden besproken. Het boek zal helpen om de kloof tussen onderzoek en praktijk met betrekking tot terminologie te dichten en het zal collega’s in het veld helpen om het concept hechting genuanceerder te beschouwen. Ik beveel dit boek van harte aan.’

– Anika Bexkens, klinisch psycholoog/psychotherapeut; hoofdopleider GZ Kind en Jeugd, regio Leiden; universitair hoofddocent Ontwikkelings- en Onderwijspsychologie, Universiteit Leiden

‘Het boek *Hechten: Menselijke emoties, relaties en ontwikkeling* onder redactie van de (Rotterdamse) pedagogen Frank van der Horst, Rianne Kok en Maartje Luik is een aanwinst voor het gehechtheidsonderzoek, de opleidingen en de klinische praktijk. In een 11-tal goed geschreven hoofdstukken wordt de lezer gevoed met zowel vertrouwde alsook nieuwe en uitdagende inzichten rond gehechtheidsontwikkeling en pedagogische ondersteuning bij kinderen en gezinnen. Ik voelde me na lezing zeer geïnspireerd door de combinatie van theoretisch-empirische grondigheid en overtuigende praktijkvoorbeelden. Sterk aanbevolen voor HBO/WO-opleidingen en professionals in het jeugdveld.’

Prof. dr. Erik J. Knorth, emeritus hoogleraar Orthopedagogiek Rijksuniversiteit Groningen

Hechten

Menselijke emoties, relaties en ontwikkeling

*Frank van der Horst,
Rianne Kok &
Maartje Luijk (red.)*

De opbrengsten van dit boek worden door de auteurs geschonken aan Stichting Het Vergeten Kind.

Omslagontwerp: Suzan Beijer

Vormgeving binnenwerk: Crius Group, Hulshout

2024 © F.C.P. van der Horst, R. Kok & M.P.C.M. Luijk / Amsterdam University Press B.V., Amsterdam

ISBN 978 90 4856 269 5

e-ISBN 978 90 4856 270 1

NUR 773

www.aup.nl

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Zoveel mogelijk is getracht de eventuele rechthebbenden van de afbeeldingen te achterhalen. Rechthebbenden die in dit verband niet zijn benaderd wordt verzocht zich met de uitgever in verbinding te stellen.

Inhoudsopgave

- 1 Inleiding 7
Frank van der Horst, Rianne Kok & Maartje Luijk

DEEL I Fundamenten van de gehechtheidstheorie

- 2 De historische wortels van de gehechtheidstheorie 19
Lenny van Rosmalen & Frank van der Horst
- 3 Lost in translation? Meer duidelijkheid in kernbegrippen uit de
gehechtheidstheorie in wetenschap en praktijk 33
*Anne Tharner, Marije Verhage, Lianne Bakkum, Robbie Duschinsky,
Guy Bosmans & Pasco Fearon*
- 4 Vier kritische vragen over de veronderstelde universaliteit van
de gehechtheidstheorie 51
Judi Mesman

DEEL II Gehechtheid en de trap van pedagogische ondersteuning

- 5 Negeren of reageren? Het debat over de aanpak van huilende
baby's in historisch perspectief 61
*Lenny van Rosmalen, Tessa van der Kamp, Maartje Luijk & Frank van
der Horst*
- 6 Gehechtheidstheorie in de orthopedagogische praktijk:
Nieuwe ontwikkelingen en vertaalslag naar het klinische handelen 79
*Guy Bosmans, Leen van Vlierberghe, Ilse Devacht, Tara Santens,
Ludmilla Moons, Karen Bauwens, Jasmijn Creten, Marlies
Wintmolders & Nadia van der Spek*
- 7 Kwaliteit van de gehechtheidsrelatie tussen moeder en kind bij
ernstige psychiatrische problematiek 99
Rianne Kok, Mijke Lambregtse-van den Berg & Vandhana Choenni

8	De fundamenteën van emotionele ontwikkeling: de relatie tussen gehechtheid, veerkracht en coping <i>Ruth van der Hallen, Brian Godor & Frank van der Horst</i>	111
9	'Als het gedrag op de voorgrond staat': de paradox van probleemgedrag in de jeugdhulp <i>Katharina Joosen & Frank van der Horst</i>	125
10	Hechting in alle eenvoud <i>Frank van der Horst, Sharon Leupe & Maartje Luijk</i>	139
11	Slotbeschouwing <i>Maartje Luijk, Rianne Kok & Frank van der Horst</i>	149
	Bibliografie	158
	Register	183

1 Inleiding

Frank van der Horst, Rianne Kok & Maartje Luijk

Hechting: een balans tussen verbondenheid en autonomie

Iedereen heeft behoefte aan warmte en verbondenheid. Tegelijkertijd is het voor veel mensen moeilijk om die verbondenheid te ervaren. Zo hebben sommige mensen veel ruzie met hun partner of met vrienden, terwijl anderen juist moeilijk vrienden maken en alleen oppervlakkig contact hebben met anderen. Hoe we relaties aangaan heeft te maken met de ervaringen die we van jongs af aan als kind meekrijgen. Die belangrijke vroege relaties worden ook wel ‘hechting’ genoemd.¹

Iedereen zal de behoefte herkennen verbonden te willen zijn met anderen. Tegelijk ervaren we ook dat we los van anderen willen kunnen functioneren. Het gelijktijdige streven naar verbondenheid en autonomie en het vinden van de juiste balans tussen beide is van groot belang in de ontwikkeling van kinderen en jongeren, bij het aangaan van intieme relaties en bij het (leren) omgaan met emoties. Het vinden van een balans tussen verbondenheid en autonomie is in zeer uiteenlopende psychologische stromingen beschreven. In de psychoanalyse maakte Sigmund Freud (1920/1961; cf. De Wolf, 2017) bijvoorbeeld al onderscheid tussen innerlijke driften als ‘libido’ en ‘agressie’ om beide behoeften te onderscheiden. In de humanistische psychologie richtte Carl Rogers (1951) zich op de autonomie van de cliënt om hem vanuit verbondenheid met de therapeut te laten komen tot zelfverwerkelijking. De systeemtheorie (bijvoorbeeld Watzlawick, 1964; Minuchin, 1974; Boszormenyi-Nagy, 1987) gaat uit van de sterke invloed van de omgeving op het individu en houdt tegelijk rekening met de individuele ontwikkeling van mensen. Deci en Ryan (1985) legden in de zelfdeterminatietheorie naast competentie de nadruk op autonomie en verbondenheid als basisbehoeften. Zo wordt vanuit de psychologische theorie duidelijk dat ieder mens behoefte heeft aan zowel betekenisvolle relaties als een eigen identiteit.

Ook in de gehechtheidstheorie, die een centrale positie heeft in de hoofdstukken in dit boek, wordt de balans tussen verbondenheid en autonomie benadrukt. In deze theorie wordt het belang van vroege relaties erkend en is er nadruk op de eigen ontwikkeling in relatie tot anderen. In zekere

¹ Deze tekst was de opening van een aflevering van de podcast Forensisch Spreekuur van De Forensische Zorgspecialisten uit oktober 2023, waarbij de eerste auteur betrokken was.

zin wordt de zelfstandigheid van het individu gebouwd op de ervaringen in relaties met belangrijke anderen. Juist wanneer er op jonge leeftijd een gevoel van vertrouwen is in belangrijke anderen als beschikbaar, liefdevol en sensitief, is het individu op latere leeftijd in staat om emotioneel zelfstandig te functioneren. Jonge kinderen richten zich vanaf het einde van het eerste levensjaar, in de zogenaamde 'eenkennigheidsfase', steeds meer op één specifieke verzorger. Het kind gebruikt het contact met deze verzorger om te leren over sociale situaties in het dagelijks leven. Door 'vraagkijken' (of *social referencing*) zoekt het kind contact met de verzorger, bijvoorbeeld: 'Is deze kat gevaarlijk, of kan ik er veilig naartoe kruipen?' Zo kan worden ervaren of een situatie veilig is of juist bedreigend. De opvoeder wordt daarmee een belangrijk referentiepunt voor het jonge kind. Het gebruikt de verzorger om de wereld te ontdekken en keert terug in de veilige armen bij angst, verdriet of pijn. Wanneer een opvoeder voor het jonge kind tegelijk een 'veilige basis' kan zijn om te ontdekken en een 'veilige haven' om naar terug te keren bij oplopende spanning, kan er tussen kind en opvoeder een 'veilige gehechtheidsrelatie' ontstaan. Het kind krijgt daarmee vertrouwen dat de ander er is als het nodig is, maar ook de steun en het vertrouwen om de wereld 'zelfstandig' te ontdekken. Gedurende de eerste levensjaren worden ervaringen in de vroege relaties geïnternaliseerd in een zogenaamd 'intern werkmodel'. In dit intern werkmodel zijn enerzijds verwachtingen over de beschikbaarheid van anderen en anderzijds overtuigingen over een gevoel van eigenwaarde vastgelegd (Bowlby, 1969/1982).

Emoties, relaties en ontwikkeling in de gehechtheidstheorie

Ook onderzoek naar emotieregulatie (bijvoorbeeld Kok, 2017) toont het belang van zowel verbondenheid als autonomie. Emotieregulatie, het constructief omgaan met bijvoorbeeld verdriet of frustratie, wordt vaak beschouwd als een individuele vaardigheid. De één is nu eenmaal beter in staat om zijn woede te kanaliseren dan de ander, bijvoorbeeld omdat hij een betere impulscontrole heeft of beter kan relativeren. Onderzoek vanuit een systeemperspectief, waarin wordt gekeken naar interacties tussen ouders en hun jonge kinderen of tussen romantische partners of goede vrienden, laat zien dat de mate waarin je om kunt gaan met emoties niet alleen uit jezelf komt. Baby's zijn nog maar beperkt in staat om hun eigen gevoelens te reguleren: als ze overstuur zijn door vermoeidheid, honger of ongemak, kunnen ze nog moeilijk zelf kalmeren en zoeken ze actief contact met de ouder, door bijvoorbeeld te reiken of door te huilen. Als de ouder de baby

oppakt, sust en wiegt, kunnen de warmte, het stemgebruik en de ademhaling van de ouder de baby helpen te kalmeren. Dit proces wordt ook wel dyadische regulatie genoemd; een term die voortkomt uit de literatuur over de gehechtheidstheorie en die refereert aan het reguleren van emoties in de interactie met een ander (Beebe & Lachmann, 1998). Een dergelijke vorm van emotieregulatie zie je ook terug bij volwassenen, met name in intieme relaties, met bijvoorbeeld een partner of een goede vriend of vriendin, maar ook in bredere sociale netwerken (Beckes & Coan, 2011). Zo gaat het in de ontwikkeling van het individu altijd over ontwikkeling in relatie tot een belangrijke ander, die dient als anker in de woelige zee, als veilige basis, die goed kan inschatten welke behoefte er is en die het zich ontwikkelende individu helpt om emoties te begrijpen en te verdragen. De ervaringen uit deze vroege relaties nemen we mee in de intieme relaties die we aangaan in de rest van het leven. Ook die latere ervaringen worden weer onderdeel van het interne werkmodel, dat zo steeds kan worden bijgesteld.

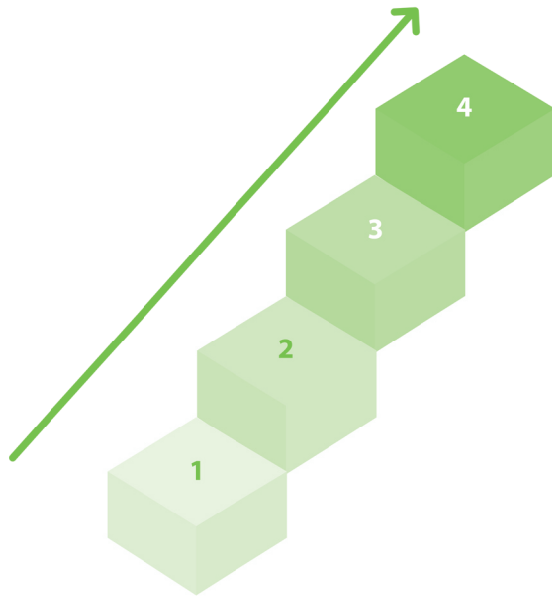
In de gehechtheidstheorie worden fundamentele vragen gesteld over menselijke emoties, relaties en ontwikkeling. De gehechtheidstheorie verbindt belangrijke psychologische ideeën met de dagelijkse opvoedpraktijk: in elke fase van het leven blijkt de mens enerzijds zelfstandig te willen zijn en zich anderzijds verbonden te willen voelen met anderen. Als ouders proberen we onze kinderen enerzijds emotioneel te steunen en anderzijds zelfstandig te laten worden. Als hulpverleners ondersteunen we mensen en stimuleren we tegelijk ook hun zelfredzaamheid. Als partners voelen we ons verbonden en hopen we ruimte te houden voor iets van onszelf. Juist omdat het hier gaat over universele behoeften, die voor iedereen herkenbaar en voelbaar zijn, heeft de gehechtheidstheorie zoveel invloed op het hedendaagse denken over relaties en emoties. Binnen het domein van de gedragswetenschappen wordt de gehechtheidstheorie algemeen beschouwd als een van de belangrijkste en meest aansprekende paradigma's over de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen en het gezinsleven. Voor onderzoekers, klinici, jeugd(zorg)werkers, pedagogen en ouders is het een aansprekend theoretisch denkkader. Begrippen uit de gehechtheidstheorie worden in de wetenschap, de beroepspraktijk en het dagelijks leven dan ook veel gebruikt; denk aan concepten als hechting, sensitiviteit of emotionele veiligheid. Soms worden in verschillende contexten dezelfde woorden anders gebruikt of bedoeld. Bowlby zelf heeft aan deze 'meerstemmigheid' bijgedragen door te stellen dat het geoorloofd is 'in verschillende rollen (...) met verschillende stemmen te spreken' (Duschinsky, 2020, p. 4). Hetzelfde concept kan dus meerdere betekenissen hebben, afhankelijk van de context waarin het wordt gebruikt. In dit boek gebruiken we eenduidige terminologie, hoewel termen als

‘gehechtheid’ en ‘hechting’ inwisselbaar worden gebruikt. Zolang dit een juist gebruik van concepten betekent, is daar zeker ruimte voor. Toch leggen we in dit boek ook de nadruk op zorgvuldig gebruik van verschillende concepten uit de gehechtheidstheorie (zoals uitgewerkt door Anne Tharner en collega’s in hoofdstuk 3).

De gehechtheidstheorie omvat dus niet alleen de kwaliteit van de ouder-kindrelatie, maar ook de sociaal-emotionele ontwikkeling van het opgroeiende individu, de manier waarop we relaties aangaan en onderhouden, en de manier waarop we met onze emoties om leren gaan. Gehechtheid gaat dus over menselijke emoties, relaties en ontwikkeling.

De trap van pedagogische ondersteuning

Hoewel de gehechtheidstheorie een belangrijk denkkader is in de breedte van de gedragswetenschappen (psychiatrie, psychologie en pedagogiek), is het onderzoek aan Nederlandse universiteiten naar (de invloed van) gehechtheidsrelaties veelal ondergebracht binnen het vakgebied van de pedagogiek. Binnen het domein van de pedagogische wetenschappen wordt de volledige breedte van de opvoeding bestudeerd (Luijk et al., 2019; Van der Horst, Lucassen et al., 2020). De moderne pedagogiek heeft aandacht voor de ontwikkeling van alle kinderen en jongeren, en van volwassenen in een afhankelijkheidsrelatie (Nederlandse Vereniging van Pedagogen en Onderwijskundigen, z.d.). De meeste ouders leren het opvoeden met vallen en opstaan en groeien als ouder met hun kind mee. Zeker voor nieuwe ouders geldt dat enige onzekerheid over de eigen opvoedvaardigheden heel normaal is. Ruim een kwart van de ouders met thuiswonende kinderen van 0-18 jaar maakt zich zorgen over de opvoeding (Bot et al., 2013) en bijna 80 procent praat over opvoedvraagstukken of vraagt advies binnen hun sociale netwerk (Bucx et al., 2023). Zorgen en onzekerheden horen dus bij de dagelijkse praktijk van opvoeden en het gaat gelukkig vaak vanzelf goed, want bij 85 procent van de opvoeders werden geen opvoedproblemen waargenomen (Nederlands Centrum Jeugdgezondheid, 2013). Toch zijn er ook situaties waarin ouders het opvoeden erg lastig vinden, zich niet competent voelen en voor langere tijd worstelen met de opvoeding van hun kind. Het continuüm van opvoedproblemen (Timmers-Huigens, 2004) biedt een overzicht waarin problemen in de opvoeding worden geordend in toenemende mate van ernst, van opvoedingsonzekerheid, -spanning en -crisis tot opvoedingsnood (zie figuur 1). Sommige opvoedingsvragen komen voort uit opvoedingsonzekerheid en hebben betrekking op specifieke praktische problemen in de

Figuur 1: Continuüm van opvoedproblemen en trap van pedagogische ondersteuning, aangepast overgenomen uit Timmers-Huigens (2004)

opvoeding, zoals vragen over slapen of voeding. Ouders maken zich dan niet per se ongerust, maar willen graag advies van een expert over hoe ze een ervaren probleem kunnen aanpakken. Bij opvoedingsspanning, waarbij er al langere tijd sprake is van opvoedingsproblemen en ongerustheid, voelen ouders zich vaak onzeker over hun opvoedvaardigheden of schuldig dat ze niet in staat zijn een bepaald opvoedprobleem op te lossen. Als problemen en spanningen zich meer opstapelen wordt gesproken van een opvoedingscrisis. Ouders voelen zich in deze situatie vaak onmachtig en incompetent en meer intensieve hulp is nodig om de problemen op te lossen. Het hoogste en ernstigste niveau is opvoedingsnood, waarbij er al langere tijd complexe problemen zijn en de situatie als uitzichtloos wordt ervaren. Volgens Blokland (2022) is pedagogisch adviseren alleen zinvol bij opvoedingsonzekerheid en -spanning. Hier betogen wij echter dat over het gehele spectrum van opvoedproblemen pedagogische ondersteuning wenselijk kan zijn. Complementair aan het continuüm van opvoedproblemen introduceren wij hier een trap van pedagogische ondersteuning, die de volledige breedte van de opvoeding en de pedagogiek bestrijkt (zie figuur 1).

Pedagogische ondersteuning bij opvoedingsonzekerheid betreft het normaliseren van en informeren over ervaren opvoedproblemen (trede 1). Bij opvoedingsspanning kan (laagdrempelige) advisering en

ondersteuning (bijvoorbeeld via het Centrum Jeugd en Gezin) ingezet worden om de spanning en ongerustheid bij ouders weg te nemen (trede 2). Bij opvoedingscrisis is meer intensieve hulp noodzakelijk, bijvoorbeeld door de inzet van pedagogische ondersteuning in de thuissituatie via het wijkteam (trede 3). Bij opvoedingsnood, ten slotte, wanneer er sprake is van ernstige gedrags- en opvoedingsproblemen, is er noodzaak tot het inzetten van complexe zorg via gespecialiseerde jeugdzorg (trede 4). Het bieden van deze formele hulp is een maatschappelijke taak (Blokland, 2022; Programmaministerie voor Jeugd en Gezin, 2010) die ook als verplichting geldt voor de overheid, vanuit het Internationaal Verdrag inzake de Rechten van het Kind (IVRK, 1995).

Vaak wordt er in de praktijk als het gaat om opvoedondersteuning onderscheid gemaakt tussen preventie en interventie. Bij de trap van pedagogische ondersteuning is dit onderscheid echter minder relevant. Pedagogen zijn in de praktijk werkzaam in de volledige breedte van het continuüm van opvoedproblemen, werken dus over de gehele trap van pedagogische ondersteuning en voeren daar zowel preventieve als curatieve handelingen uit. Zo kan een zindelijkheidstraining als *interventie* worden ingezet bij opvoedingsonzekerheid, en er kan *preventief* worden gewerkt aan het versterken van opvoedkwaliteiten bij ouders in een klinische setting. Ook uit de verschillende hoofdstukken in dit boek zal de breedte van het vakgebied naar voren komen, concreet uitgewerkt in preventie en interventie.

Dit boek

In dit boek geven we een uitgebreid overzicht van de gehechtheidstheorie, zowel wat betreft de fundamenteën van de theorie als wat betreft de toepassing over de volledige breedte van de pedagogiek en de pedagogische ondersteuning zoals we die hierboven hebben gepresenteerd. Dat betekent dat in de verschillende hoofdstukken in dit boek verschillende benaderingen zijn gekozen: er wordt op een empirisch-analytische, theoretische, historische, normatieve en cultuurvergelijkende manier naar hechting gekeken, zodat een breed en genuanceerd beeld ontstaat. Tegelijk zijn we ons ervan bewust dat we een selectie hebben gemaakt en er dus ook onderwerpen niet aan bod zullen komen. In deel I van dit boek, dat de eerste drie hoofdstukken beslaat, is er achtereenvolgens aandacht voor de historische ontwikkeling, de theoretische fundering en de culturele nuancering van de gehechtheidstheorie. Deze hoofdstukken vormen de algemene basis voor de specifiekere uitwerking van de gehechtheidstheorie in de hoofdstukken die daarop volgen.

In hoofdstuk 2 beschrijven Lenny van Rosmalen en Frank van der Horst het ontstaan van de gehechtheidstheorie. Zij maken duidelijk hoe John Bowlby psychoanalytische ideeën over de moeder-kindrelatie verbond met concepten en methoden uit de ethologie en de evolutietheorie. Bovendien benadrukken zij dat het denken van William Blatz invloed kreeg via het werk van Mary Ainsworth, met name als het gaat om de verzorger als veilige basis voor het kind. Het historisch perspectief in dit hoofdstuk geeft de lezer een belangrijke basis voor wat volgt in de overige hoofdstukken. Het is een eerste kennismaking met belangrijke begrippen uit de gehechtheidstheorie en de context waarin die zijn ontstaan.

In hoofdstuk 3 geven Anne Tharner en collega's een overzicht van belangrijke begrippen uit de gehechtheidstheorie en hoe die binnen verschillende domeinen op verschillende manieren gebruikt en geïnterpreteerd worden. Hun bijdrage is een aanzet tot eenduidigheid in gebruik van terminologie. Door het verhelderen van concepten kunnen misverstanden worden voorkomen en wordt het eenvoudiger om wetenschap en praktijk met elkaar te laten communiceren en samenwerken.

In hoofdstuk 4 laat Judi Mesman zien dat er kritische vragen mogen worden gesteld over de vermeende 'universaliteit' van de gehechtheidstheorie. Vanuit het evolutionair vertrekpunt dat Bowlby gebruikte, wordt verondersteld dat de aangeboren behoefte zich te hechten universeel is en niet wezenlijk verschilt tussen verschillende culturen. Mesman betoogt dat het waardevol is deze universaliteitshypothese te onderzoeken en andere, soms ongemakkelijke, vragen te stellen. Juist in een tijd waarin diversiteit op verschillende manieren aandacht krijgt, is een culturele nuancering als deze op zijn plaats.

In de hoofdstukken die volgen in deel II wordt de trap van pedagogische ondersteuning – van normaliseren tot complexe zorg – die wij hierboven hebben beschreven (zie figuur 1) verder uitgewerkt. Het gaat achtereenvolgens om tegenstrijdige *opvoedingsadviezen* over huilen bij baby's; *ondersteuning* door het versterken van de gehechtheidsrelatie tussen ouder en kind; *intensieve hulp* door vergroten van sensitiviteit en andere ouderschapskwaliteiten bij moeders met een ernstige psychiatrische aandoening; het belang van de onderlinge verwevenheid van gehechtheid, veerkracht en coping en de mogelijkheden voor *intensieve hulp* om welbevinden te vergroten; en de *complexiteit in de zorg* voor jongeren met ernstige gedragsproblemen.

Veel ouders worstelen in de opvoeding met alledaagse opvoedproblemen als voeden, slapen en huilen en worden overspoeld met adviezen over de juiste aanpak van deze 'problemen'. Lenny van Rosmalen en collega's beschrijven in hoofdstuk 5 de uiteenlopende opvoedingsadviezen over hoe

ouders moeten omgaan met het huilen van baby's, en gaan daarmee terug naar het debat uit de jaren zestig en zeventig van de twintigste eeuw. De conclusie in dit hoofdstuk is dat gehechtheidstheoretici en leertheoretici het destijds niet eens konden worden over de juiste aanpak, maar dat er ook in het heden niet één manier is om als ouder met de dagelijkse opvoeding aan de slag te gaan. Een prettige relativering.

In hoofdstuk 6 van Guy Bosmans en collega's worden de ideeën uit de gehechtheidstheorie wel succesvol geïntegreerd met ideeën uit de leertheorie. Hier wordt een 'leertheorie over gehechtheid' gepresenteerd die suggereert dat het mogelijk is om de ouder-kindgehechtheidsrelatie te versterken of te herstellen door gebruik te maken van 'antecedente interventiestrategieën', 'consequente interventiestrategieën' en 'exposuretherapie'. In het hoofdstuk worden de leertheorie over gehechtheid en de vertaling ervan naar het orthopedagogisch handelen verder toegelicht. De bijdrage is daarom van bijzonder belang voor de klinische praktijk.

In hoofdstuk 7 worden door Rianne Kok en collega's belangrijke inzichten beschreven uit onderzoek naar gehechtheid bij moeders met ernstige psychiatrische problematiek. Het hoofdstuk geeft belangrijke aanknopingspunten voor het werken met deze kwetsbare groep, met als doel preventie van intergenerationele overdracht van psychische klachten en onveilige gehechtheidsrelaties door het versterken van ouderschapskwaliteiten en vergroten van ouderlijke sensitiviteit.

In een theoretische beschouwing in hoofdstuk 8 verkennen Ruth van der Hallen en collega's hoe belangrijke concepten in de emotionele ontwikkeling met elkaar verweven zijn. Zij beschrijven de complexe onderlinge relaties tussen gehechtheid, veerkracht en coping en geven belangrijke praktische suggesties voor interventies in de geestelijke gezondheidszorg, gericht op gedragsinterventies enerzijds en meer inzichtgevende en ervaringsgerichte interventies anderzijds.

Ook in de jeugdbescherming en jeugdhulpverlening wordt de gehechtheidstheorie als belangrijk denkkader gebruikt. Katharina Joosen en Frank van der Horst beschrijven in hoofdstuk 9 de complexe worsteling van jeugdhulpverleners wanneer zij de juiste hulp zoeken voor deze kwetsbare groep jongeren. Hier wordt de paradox zichtbaar tussen grensoverschrijdend gedrag van jongeren als reden voor zowel het zoeken van hulp en tegelijkertijd de afwijzing van hulp. Juist het soms agressieve en gevaarlijke gedrag is een gevolg van onvoldoende veiligheid in vroege relaties, maar zorgt er tegelijk voor dat jongeren niet de hulp krijgen die ze verdienen. De aanbevelingen in dit hoofdstuk kunnen bijdragen aan het verbeteren van zorg voor deze kwetsbare groep.

In het laatste inhoudelijke hoofdstuk doen Frank van der Horst en collega's een poging om de gehechtheidstheorie in eenvoudige taal uit te leggen. Het hoofdstuk is bedoeld om te gebruiken in de professionele praktijk, om samen met collega's over van gedachten te wisselen of om te gebruiken in ouderbegeleiding of behandeling in de vorm van psycho-educatie. De auteurs hebben de ervaring dat het hoofdstuk ouders en cliënten kan helpen om te verhelderen wat er precies wordt bedoeld als er gesproken wordt over 'hechting'.

We sluiten het boek af met een korte slotbeschouwing waarin we de opbrengst vanuit de verschillende hoofdstukken integreren. Ook geven we hier de belangrijkste boodschappen voor zowel de wetenschap als de professionele praktijk.

Voor wie?

Dit boek is bedoeld voor iedereen met een wetenschappelijke, beroepsmatige of persoonlijke interesse in de gehechtheidstheorie en de praktische uitwerking ervan. Voor wetenschappers is dit boek een toegankelijk overzicht van belangrijke concepten uit de gehechtheidstheorie en geeft het een beeld van hedendaagse thema's die van belang zijn voor de praktijk. Voor beroepskrachten in het brede werkveld van de gedragswetenschappen biedt het boek belangrijke aanknopingspunten voor beleid, preventie en interventie. Daarbij kan er geprofiteerd worden van de verschillende invalshoeken die in de hoofdstukken worden gebruikt, maar ook van de breedte van de mogelijke toepassing van de gehechtheidstheorie, van praktische opvoedvragen tot forse gedragsproblemen. Door de combinatie van een grondige wetenschappelijke onderbouwing en een praktische uitwerking in concrete interventies is het boek zeer geschikt voor gebruik in het hoger onderwijs en in postdoctorale opleidingen tot orthopedagoog-generalist, gz-psycholoog, psychotherapeut of klinisch psycholoog. Ook mensen met een persoonlijke interesse in het onderwerp, vanuit het ouderschap of vanuit eigen ervaringen, vinden in dit boek toegepaste en eenvoudige inzichten over het belang van vroege relaties voor een gezonde ontwikkeling en emotioneel welbevinden.

Wij denken dat de diversiteit en de diepgang van de verschillende bijdragen een prachtig caleidoscopisch beeld geven van een onderzoeksgebied dat sterk in beweging is en dat bovendien verankerd is in de psychologische en pedagogische beroepspraktijk. We hopen daarmee zowel onderzoekers als beleidsmakers, studenten en klinici te informeren en te inspireren.